

Den befriende død

Døden på anstalt 1907-1963 (1)

Af Edith Mandrup Rønn

Der er et sært paradoks i den kendsgerning, at jo mere vi siges at fornægte og tabuisere døden, jo mere forskes der i holdninger til døden, ritualer omkring døden, nærdødsoplevelser o.s.v. Samtidig viser så godt som samtlige TV-nyhedsudsendelser eksempler på massedøden eller den potentielle massedød. Vi følger udmarvede flygtninge på støvede afrikanske veje og ved, at et sted undervejs venter en pinefuld død på grund af smitsomme sygdomme, udmattelse eller angreb fra fjender. Hvordan kan vi med en viden om denne uundgåelige død fornægte vor egen? Det synes ikke at være svært. Massedøden er for os en *unormal* død, som ikke hører hjemme i vor kultur, og vi hjælpes i vor fornægtelse af døden af de samme medier, som viser os den unormale død. Vi ser jo gang på gang, at det enkelte menneske (hende, der repræsenterer os) reddes fra døden. Det sker især i de dramatiske beretninger, hvor »et almindeligt menneske«, en person som en af os, kun er en hårsbred fra den definitive katastrofe. Trods de dårlige odds står hun dog alle kriser igennem: hun hentes op fra vilde bjergkløfter, overlever flykatastrofer og undgår (alligevel) at brænde inde. At det sker i prime time må være et indicium for, at der faktisk er mange seere, der følger historierne om, hvordan man overvinder døden. Det er næppe forbavsende, at hovedparten af disse dramaer om det udødelige menneske kommer fra U.S.A., hvor man synes at have en tilbøjelighed til endog at fornægte døden *efter* dens indtræden – bl.a. ved at gøre liget så uforgængeligt som overhovedet muligt (2).

Holdningen til døden

I sit tankevækkende essay »De døendes ensomhed« (3), hvor Norbert Elias polemiserer mod Philippe Ariès' meget roste »best-seller« »Dødens historie i Vesten« (4), gør han opmærksom på i hvor høj grad netop vore personlige »udødelighedsfantasier« får betydning for vor manglende evne til at håndtere også *andres* død. Når vi konfronteres med andres død, mindes vi smerteligt om vor egen dødelighed og fristes til at undvige den dødes nærmeste.

Vi kan heller ikke i vor kulturelle bagage hente de rette trøstende ord. På den måde bliver sorgen noget »unormalt«, som kun kan behandles som anden unormalitet: ved hjælp af en psykolog eller psykiater. Vi forestiller os ikke den mulighed, at man kan bære en sorg med sig og alligevel opnå livskvalitet.

Philippe Ariès' periodisering af holdningen til døden er ikke let at se bort fra: I et 1000-årigt forløb går han fra »den tæmmede død« til »den individuelle død« (»min død«) over »din død« til »den forbudte død«. Ariès har været brugt til megen moraliseren over vor »unaturlige« måde at dø på. Men det bør han nu næppe bruges til. Selv om han har et syn på »den tæmmede død«, der synes ganske særligt positivt (for ikke at kalde det nostalgisk!), lænker han som andre mentalitetshistorikere i høj grad holdningerne til bestemte kulturelle forudsætninger (5) og plæderer ikke, at nogle holdninger er mere »naturlige« end andre. Forandringerne synes dog træge, og perioderne med en strukturel »ubevægelighed« er meget lange. Dette kan måske skyldes, at Ariès på grund af manglende kilder omhandlende visse sociale grupper (de grupper, der ikke skriver eller frembringer billeder) uvilkårligt vil få et enhedskulturelt syn på holdningerne til døden. Det er overklassen og på andre måder synlige grupper (f.eks. kunstnere), der taler til Ariès. Ikke talende og skrivende grupper kommer ikke selv til orde i historien. De nuancer i tidsbillederne, som et mere varieret kildeudvalg kunne have givet, har det ikke været muligt at vise. Netop derfor er Ariès' fremstilling så oversigtlig!

Den sociale død

Der er næppe tvivl om, (hvad Elias også fremfører), at Ariès moraliserer mest over den moderne tids holdning til døden. Ikke fordi den er »unaturlig«, men netop fordi den er »kulturelig«. I Ariès' egen tid får hans historie karakter af kulturkritik. Det er ikke sært. Det er den tid, han lever – og skal dø – i. Den personlige optagethed af døden har han fælles med Elias og mange andre forskere i holdningerne til døden. Fælles med Elias har han også gruen over den langsomme »sociale død«, der kan gå forud for den fysiologiske død. I dag kan en person være så godt som glemt, når han for sidste gang trækker vejret – eller når der slukkes for respiratoren. Det betyder meget også for ritualerne omkring begravelse og bisættelse, hvor vi især i perioden 1960-85 så en tilbøjelighed til at afritualisere begivenheden (6).

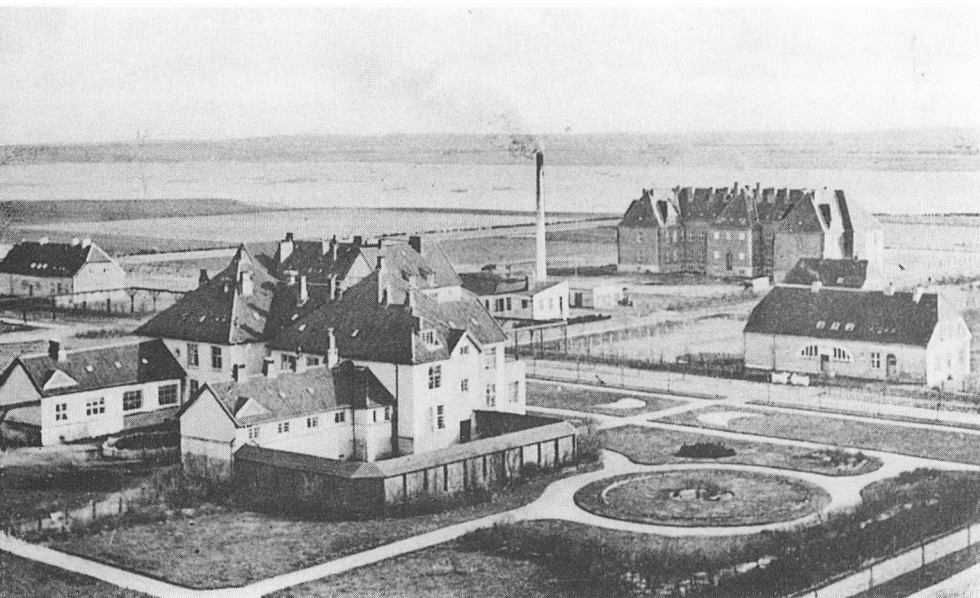
Man kan ikke hos de forskere, der beskæftiger sig historisk med holdningen til den konkrete død, i særlig høj grad finde eksempler på den fremadskridende proces, der fører til den sociale død kortere eller længere tid før den fysiologiske død. Det er næppe, fordi denne proces har været ukendt i

Aandssvageanstalten i Ribe fotograferet fra et vandtårn i et hjørne af grunden i 1915. (Ribe lokalhistoriske arkiv).

middelalderen og renæssancen (7). En af de forskere, der har haft det bedste greb om studiet af praksis og holdninger vedrørende de helt elementære livsprocesser (hvoraf døden jo må siges at være den ultimative!) er Michel Foucault, for hvem det er lykkedes at inddrage både den sociale og den fysiologiske død i analyser vedrørende det subjektets vilkår og de holdninger, det nødvendigvis må have (8). Her bliver »normalholdningen« ikke i så høj grad et postulat, som f.eks. hos Ariès (9).

Selv om ændringerne på alle sociale og kulturelle områder i de sidste 100 år er sket hurtigere end tidligere, og der givetvis i samfundet findes store holdningsmæssige forskelle, lader medierne os dog ikke i tvivl om, at der findes en »normalholdning« til døden og nogle »almindelige« måder at reagere over for døden på. På den baggrund har man da også på de danske anstalter for åndssvage i dette århundrede søgt at »normalisere« alumnernes udgang af denne verden ved at være i særlig grad trofaste over for de gængse ritualer omkring død og begravelse. Men ritualerne udøves over en person, der ofte allerede er socialt død for familie og bekendte. Jeg skal i det følgende beskæftige mig med holdningen til det erkendt »unormale« menneskes død, som den kan konstateres i breve og andre arkivalier vedr.

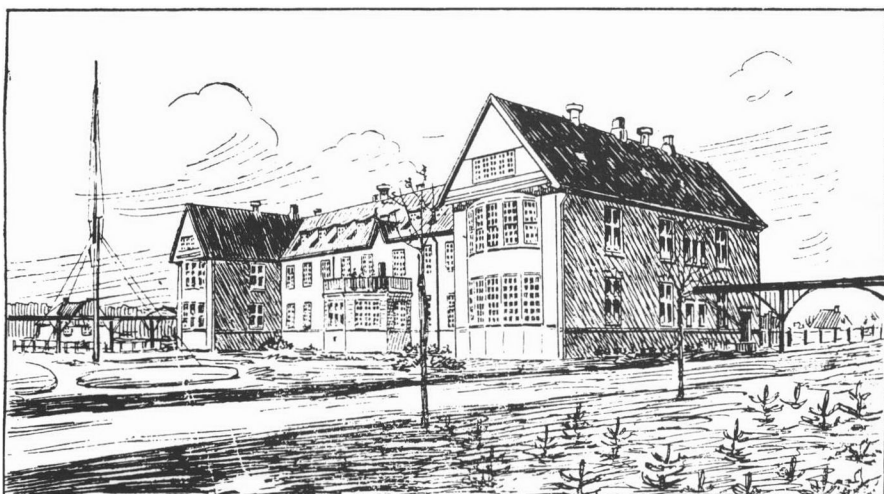
Aandssvageanstalten i Ribe i den omhandlede periode. I breve vedrørende en alumnes sygdom og død – og i svar- og takkeskrivelserne fra den dødes pårørende – får vi klare billeder af det normalitetssyn, der findes hos pårørende til de afdøde. Jeg vil endvidere komme ind på praksis omkring alumnernes begravelse.

Jeg har valgt at skildre perioden 1907-1963, fordi anstaltens oprettelse udgør et logisk startpunkt, og i 1963 sker der nogle fysiske ændringer på anstalten, som kan opfattes som repræsentative for et paradigmeskift (eller en kovending) inden for forsorgen(10). Samtidig er det i denne periode forældrene til de åndssvage accepterer anstaltsanbringelse som den eneste »fornuftige« løsning på deres og deres børns problemer.

»Herren gav, Herren tog....«

At alumner i realiteten kunne være totalt glemt af familien i årevis ses i mange patientsager. I Ribe har man været meget omhyggelig med at lægge alle offentlige og private forespørgsler i sagerne, men særlig i de første 3 årtier findes der mange sager, hvor der ikke er en eneste privat forespørgsel til alumnen(11). I 1920 svarer man en vestjysk lærer, der sender en forespørgsel på vegne af en søster til en alumne:

»Fra Den Kellerske Anstalt i Brejning har jeg modtaget Deres forespørg-

Børneafdelingen på Aandssvageanstalten som den så ud ved anstaltens indvielse i 1907. (Ribe Stifts-Tidende 4.11.1907).

sel af 8. d.M. til Besvarelse. M. blev nemlig overført hertil fra den nævnte Anstalt den 15. November 1907 og døde den 19. Juni 1917 af Lungebetændelse. Dødsfaldet blev i sin Tid meddelt Nørre-Felding Sogneraad med Anmodning om at lade Meddelelsen gaa videre til mulige Slægtninge. Hans aandelige Tilstand var under Opholdet her uforandret, som hans Søster vel sagtens kendte den hjemmefra. Der har iøvrigt aldrig været spurgt til ham, mens han var i Live. Han var Krampepatient, var graadig efter Mad, mishandlede og slog sig selv, særlig naar Spisetiderne nærmede sig. Kunne ikke tale, men kun udstøde uarticulerede Lyde....« (12).

Brevet fortsætter med en skildring af den på død tidspunktet 39-årige mands tilstand under det 10-årige ophold i Ribe.

Alumnen har tidligere været på De Kellerske Anstalter i Brejning, og man er end ikke klar over, at han er blevet flyttet derfra. Det lyder måske sært, da netop Christian Keller, anstaltens navnkundige lægeforstander, gjorde en del ud af, at forældrene skulle have besked, da alumnerne fra bl.a. Ringkøbing amt blev flyttet til den nye anstalt i Ribe (13). Mange forældre ville gerne have, at deres børn kunne blive i Brejning, der var en anerkendt anstalt med videnskabelig ledelse, hvorimod den nye Ribe-anstalts oprindelige funktion var at være asyl for »de fattigste blandt de fattige i ånden« (14). Men der kan være mange grunde til uvidenheden om flytningen – f.eks. ses det i det sidst nævnte tilfælde, at de pårørende ikke selv har kun-

net eller villet skrive til anstalten. Og måske *har* de ikke fået besked. Der er eksempler på breve, hvor forældre beklager sig over ikke at være orienteret om deres børns flytning. Det er tilfældet i en brevveksling vedrørende en alumne, der bliver syg umiddelbart efter overførelsen fra en sjællandsk anstalt den 29. november 1907. Den 12.12. meddeler anstaltens læge forældrene, at den 19-årige unge mand er død efter 14 dages sygdom med »feber og døsighed«. Faderen, der er husmand, svarer uden den ydmyghed, man så ofte mærker i brevene fra afdødes pårørende:

»...men vi vilde gjerne bede Dem oplyse os om hvordan han har pådraget sig den (den angivne dødsårsag er hjernebetændelse), tillige med de nærmere omstændigheder ved hans Død, om han ikke havde Ligfaldstilfældene endnu og om hvorlænge han laa syg. Det forundrer os meget at vi ikke har faaet Underretning om at han er flyttet til Ribe, da vi dog er hans Forældre....«.

De afsluttende kommentarer er dog meget karakteristiske for langt den største del af svarbrevene på dødsbudskaber vedrørende børn og andre nære slægtninge:

»...Vi vilde gjerne have været ud til hans Begravelse, men vi maa paa Grund af vore økonomiske Omstændigheder gøre Afkald herpaa, derimod sender vi en lille Krans som De nok vil være saa venlig at lægge paa hans Grav.

Eftersom han ikke var Aandsfrisk maa man jo betragte det som en glædelig Død, dog vil De nok forstaa at det er smertelig for vi at det skete saa langt borte, dog maa vi jo sige som Job: Herren gav, Herren tog, Herrens Navn være lovet!....« (15).

Intet Bibelsted er hyppigere citeret end dette. Men i realiteten har Herren taget sønnen fra forældrene længe før den fysiologiske død – og man har accepteret det som en fratagelse, mens sønnen endnu var i live. Ved dødsbudskabet ses dog ofte en ambivalent holdning. Man er splittet mellem en byrde af skyld og sorg – og lettelse. Det bliver meget vigtigt at forsikre sig selv om, at barnet har haft det godt, at man ikke kunne have passet ham bedre o.s.v. Og at man iøvrigt har gjort det fornuftigst tænkelige og det, man hele tiden blev opfordret til, ved at sende barnet på anstalt. Kritik af anstalten ses meget sjældent i disse svarbreve, hvor ord som »Godhed«, »Venlighed«, »kærlig Pleje« o.s.v. er ofte forekommende. Det er ikke sådan, at autoritetstroen er så stor, at kritik ikke findes i ganske høj grad i breve sendt i *anden* anledning, men den synes at forstumme efter dødsbudskabet.

Ud fra reaktionen på dødsbudskabet kan man ikke slutte, at der har været ingen eller ringe kontakt med forældrene. Derimod ses det af og til på for-

Handssvageanstalten ved Ribe
Sovestuen i Børneafdelingen

Sovestue på børneafdelingen, 1915. (Ribe lokalhistoriske arkiv).

muleringen af selve dødsbudskabet, om der har været god kontakt. Det gælder dog først og fremmest de meddelelser, der er sendt af forstanderen for Ribe-anstalten i årene 1907-35. Normalt sendte man et telegram, hvis man mente en person var døende, så de pårørende kunne nå at se vedkommende. Efter døden blev der samme dag sendt et personligt brev, som aldrig virker som en standardskrivelse. 29. marts 1917 skriver forstanderen om en 20-årig ung mand:

»Jeg maa hermed bringe Dem Meddelelse – i Fortsættelse af mit Telegram i Gaar Aftes – at Deres Søn døde roligt i Morges lidt før 9. Det viste sig jo, at han foruden sin Mavelidelse havde paadraget sig en svær Lungebetændelse, som havde bredt sig til begge Lunger. De sidste Dage spiste han kun lidt. Feberen var stadig stigende, han hostede meget og blev kortaandet. I Nat har han været nogenlunde stille; men ved 5 Tiden blev han daarligere. Lars havde jo nu været hos os i næsten 10 Aar og var fra en lille Dreng vokset op til at blive en ung Mand. Han var altid skikkelig, god og fredelig, saa vi vil savne ham. Paa den anden Side var han i aandelig Henseende ganske stillestaaende, saa der var ingen Fremgang at vente for ham. Hvis ikke andet bestemmes af Dem, begravnes han Onsdag den 4. April Kl. 12 paa Ribe Kirkegaard. Vil De meddele om De eller andre Paarørende kommer til Begravelsen.«

Faderen svarer den 1. april:

»Kjære Venner.

Vi takker mange Gange for Brevet som vi har modtaget om vor kjære Søns Død. Vi er glad for at han er Død, for han kunne jo ingen Ting lave. Vi er saa glad ved Deres sidste Brev vi kan se at i har holdt af ham og været god ved ham, den lille Stakkel, som var berøvet Forstandens Brug. Der kommer ingen herved at følge ham til Graven, for vi er syge og kan ikke komme ellers havde vi kommen. Vi siger eder alle mange Tak for eders Godhed ved ham« (16).

Det er tydeligt, at man fra anstaltens side sætter pris på, at slægtningene interesserer sig for alumnernes sygdom og død. Man opfordrer dem til at sætte en lille gravplade på graven på Ribe kirkegård (og fra 1919 på anstaltskirkegården). Alligevel fremgår det af begravelsesbogen, at mange alumner hverken følges til graven af slægtninge eller får en gravplade på deres sidste hvilested. Men det kan ske, at familien længe efter deres slægtningens død ønsker at markere, at den døde ikke er glemmt. I 1912 får forstanderen et brev, hvor den skrivende beder om nummeret på sin broders grav:

»Sagen er nemlig, at vi Søskende ingen Krans sendte til vor Broders Begravelse fordi vi heller vilde have sat en lille Marmorplade på Graven saa at vi altid kan kende den naar vi kommer derned; men grundet paa at vi ingen Bekente har i Ribe og ingen af os har kunnet komme derned endnu er det trukket saa længe ud og af den Grund vilde vi saa gerne have Nummeret at vide. Jeg vil ogsaa gerne med det samme have Lov til paa Søskenes og egne Vegne at sige Dem rigtig mange Tak for Deres Godhed mod vor stakkels Broder i de Aar han har været i Ribe og i ligemaade alle de andre som har haft med ham at gøre, vi maa jo være glade ved at han fik Lov til at dø i den Alder da der jo er mange som bliver meget ældre (brevskriverens broder blev 26 år), og meget glade er vi fordi vi tror han har haft det godt jeg for min Part fik det bedste Indtryk forleden Aar da Moder og jeg var i Ribe og jeg tror ikke han kunne have haft det halvt saa godt herhjemme hvor den Slags stakkels Menneske jo altid er udsat for de mindre gode Menneskers Ondskab.«

Forstanderen opgiver gravnummeret og svarer iøvrigt, at brevet har »glædet ham meget« (17).

Jeg har valgt at bringe kommentarer i forbindelse med yngre menneskers død, og netop derfor bringer jeg ikke eksempler fra den sidste del af perioden – der var simpelthen ikke så mange unge, der døde! Dette skyldes dels den almindelige bedring af sundhedstilstanden og dels, at langt de fleste af de først indkomne var »asylistere«, d.v.s. stærkt handicappede, der blev anset

for uunderviselige. Mange var, hvad vi i dag kalder multihandicappede, og blandt dem var dødeligheden overordentlig stor. Fra 1917 var Ribe Aands-
svageanstalt en almindelig anstalt, der ikke længere, som i starten, måtte
forpligte sig til at modtage også kriminelle og personer, der led af både
åndssvaghed og sindssyge. Når det alligevel er ganske klart, at der ikke er
større ændringer i forældrenes holdning før omkring periodens slutning, er
det, fordi det kan konstateres i andre former for korrespondance. Hos per-
sonalet derimod sker der tydelige holdningsændringer i løbet af perioden
(18). Ændringer i forældrenes mere følelsesmæssigt baserede holdninger
forekommer ikke så »pludselige« og umiddelbart synlige, som ændringer
der er baseret på en ændring i videnskabelig praksis. De ovenfor nævnte
eksempler er alle breve vedrørende alumner indkommet i anstaltens første
år. Enkelte alumner har levet på anstalten i hele perioden, og her gælder den
regel, at jo længere, de har været på anstalt, jo sjældnere har familien holdt
forbindelsen vedlige.

Ved en gennemgang af kommentarerne i de enkelte sager, hvor der har
ligget varme takkebreve, ser man, at ikke i alle tilfælde er anstaltsopholdet
forløbet så ukompliceret – og næsten idyllisk – som takkebrevene kunne
tyde på. Der synes at være ringe, eller ingen, sammenhæng mellem takke-
brevens indhold og alumnens forhold på anstalten. Taknemmeligheden
synes, når først alumnens *er* død, at være stor under næsten alle omstændig-
heder.

Ovenfor så vi, at de økonomiske omstændigheder blev brugt som begrun-
delse for, at man ikke kunne komme til begravelsen. Den mest almindelige
undskyldning er sygdom, men at det reelt er de »økonomiske omstændig-
heder«, der spiller ind, kan udmærket tænkes. Sygdom bliver så hyppigt
brugt som undskyldning for den manglende tilstedeværelse, at det er utæn-
keligt, at der var så megen sygdom i landet. Det ville være nærliggende at
indlæse en uvilje mod at møde op, men i mange tilfælde ville det være alt
for dristigt, og med hensyn til den sidst omtalte begravelse synes der kun at
være den mulighed, at enten har man ikke haft råd til at komme – eller også
har man virkelig haft sygdom i familien. Patientsagen vidner nemlig om en
stor og varm interesse for sønnen, som man holder kontakt til gennem pleje-
moderen. Det var plejemoderens opgave at besvare alle forespørgsler fra
forældrene. Forældrenes breve skulle dog stiles til forstanderen, der derefter
besørgede dem til besvarelse hos plejemoderen. Når hun havde skrevet bre-
vet (med kopi der blev indlagt i patientsagen), blev det sendt til godkendelse
hos forstanderen, og det skete, at brevet kom retur med påtegninger, der
medførte, at det måtte skrives om. Måske ikke mindst på grund af denne
censur er brevene som oftest totalt intetsigende, men venlige. Og som anty-
det kan det være svært at se en sammenhæng mellem de almindelige svar-

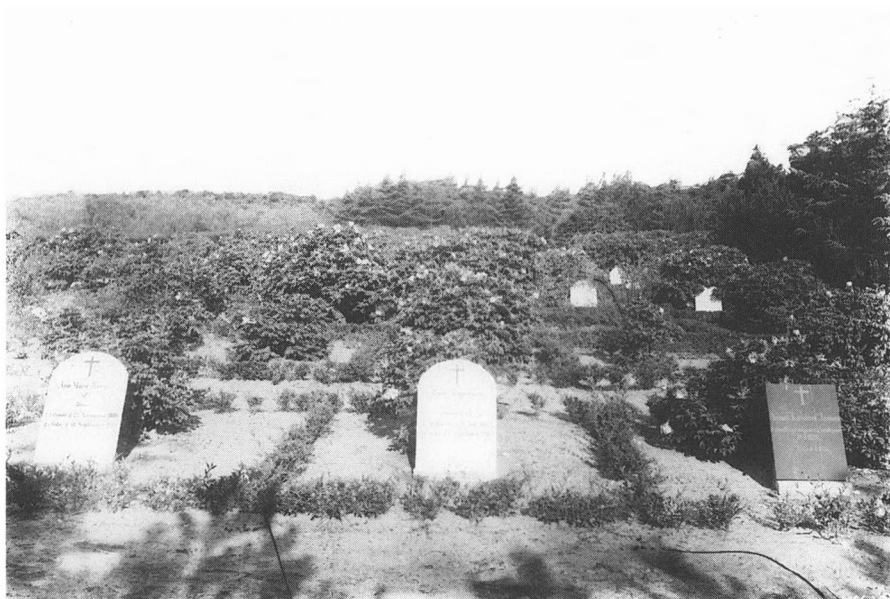
breve og alumnesagens øvrige oplysninger. Der er dog eksempler på, at der opstår et varmt »brevvenskab« mellem en plejemoder og pårørende til en alumne, og i disse tilfælde synes plejemoderen at have fået friere tøjler, selv om der var uskrevne regler for, at plejemor ikke burde omgås alumnernes pårørende alt for intenst!

Et særligt problem udgør børnene af de enlige mødre, som senere gifter sig og får ny familie. Her kan man se, at den nye ægtemand ligefrem nedlægger forbud mod, at hustruen holder kontakt til sit uægteskabelige barn (19). Fra anstaltens side kan man iværksætte et regulært detektivarbejde, når et sådant barn er døende, men iøvrigt har man hele tiden efterforskninger i gang, fordi udgifterne forbundet med anstaltsanbringelsen i de første årtier af århundredet skulle udredes af alumnen »hjemkommune«. Her kunne være et fortolkningsspørgsmål: var »hjemkommunen« den kommune, forældrene boede i, da barnet kom på anstalt – eller var det den kommune, hvor forældrene nu boede? Der synes at have været ret uigennemskuelige regler alt efter, om anbringelsen formodedes at være »varig«, eller den var midlertidig. I hvert fald er der utallige brevvekslinger med kommuner, der nægter at betale et beløb, fordi man påstår, at man ikke er alumnen »hjemkommune. Det samme gør sig gældende ved udgifterne til begravelser, hvor der kan være tovtrækkerier om beløb på helt ned til 2 kr. I det hele taget var spørgsmålet om begravelser ret ømtåleligt. Forældrene kunne få den pårørende hjem, eller vedkommende kunne blive begravet på Ribe kirkegård, men der kunne være så store problemer forbundet med arrangementerne, at man tidligt udtrykte et ønske om at få en anstaltskirkegård. I 1919 lykkedes det at få etableret denne kirkegård.

Anstaltskirkegården

Man skriver i årsskriftet for 1919-1921, at man ved oprettelsen af kirkegården har fået opfyldt et »længe næret ønske«. Baggrunden for ønsket var ikke mindst de oven for nævnte besværligheder med at inddrive penge til begravelsen – det var også den almindelige holdning til anstaltsanbringelserne.

Omkring 1. verdenskrig diskuterede man internering og sterilisering. Den eugeniske interesse var stor, og åndssvage lægerne søgte (med held) at overbevise befolkningen om, at da åndssvaghed var arvelig i en grad, så man kunne være næsten sikker på, at åndssvage ville få åndssvage børn, så måtte man anstrenge sig for at få interneret så mange som overhovedet muligt. Og en sådan internering måtte blive livsvarig (20). Dette betød både en voldsom pladsmangel på anstalterne, og at mange forældre havde deres største traume i forhold til det åndssvage barn netop, når det blev afleveret

Anstaltskirkegården ved Ribe Åndssvageanstalt – sandsynligvis fotograferet i 1930-erne. (Ribe lokalhistoriske arkiv).

på anstalten. Det var den definitive afsked. Det var *dér*, man mistede barnet.

Man kan sige, at først med beslutningerne om indførelse af anstaltskirkegårde (der var også etableret kirkegårde ved andre anstalter) faldt startskuddet til indførelse af »totalinstitutioner« på åndssvageområdet (21). Især i 1920-erne og 30-erne blev anstalten de åndssvages hjem bogstavelig talt fra vugge til grav, og alumnerne »behøvede« ikke på noget tidspunkt at komme uden for anstaltens mure. Der *var* faktisk mur om anstalten netop i perioden indtil 1963, hvor kirkegården blev nedlagt. Det var ikke ganske tilfældigt, at de to ting skete omtrent samtidig!

At kirkegården blev nedlagt i begyndelsen af 1960-erne skyldtes først og fremmest et »magtskifte« på anstalterne, hvorefter lægerne måtte afgive det meste af deres dominans til pædagogisk og administrativt personale. Holdningsskiftet var centreret omkring synet på, hvad åndssvaghed var. Inden for de nye pædagogiske uddannelser afviste man den medicinske holdning til åndssvaghed som en sygdom. Et klart udtryk for de nye tider var N. Bank-Mikkelsens »normaliseringstese«, hvor han argumenterede for lige vilkår

for handicappede og erkendt »normale« (22). I Ribe kunne man dog samtidig begrunde nedlæggelsen med hærværk på kirkegården. Det almindelige holdningsskift til åndssvage familiemedlemmer bevirkede også helt tydeligt, at der kom mere kontakt mellem anstaltens beboere og deres familie. I det sidste tiår af kirkegårdens levetid, blev der hjemtaget langt flere afdøde til begravelse eller bisættelse på deres hjemlige kirkegård end i det første tiår. Af Ribelunds begravelsesbog fremgår, at mens der i tiåret april 1920-1930 blev begravet 142 af 196 døde på anstaltskirkegården, blev der i tiåret april 1953-63 kun begravet 84 af 171 døde (23).

Ribelunds begravelsesbog, som har været i brug i hele anstaltens/institutionens tid, oplyser navn, alder og fødested for den døde. Der er også plads til en lille vedtegning. Fra 1919 drejer den sig først og fremmest om, hvorvidt der har været slægtinge eller bekendte til stede ved begravelsen. I det første tiår har der ikke været bekendte eller slægtinge til stede ved begravelsen ved 66 af de 142 anstaltsbegravelser, i det sidste tiår har man ikke interesseret sig for dette punkt, og man har i det hele taget brugt muligheden for vedtegning yderst lidt. I det første tiår interesserer man sig så meget for de tilstedeværende ved begravelsen, at man (med meget lille og fin skrift, for pladsen er minimal!) skriver evt. tilstedeværende familiemedlemmer og bekendtes navn og af til endda stilling. Man finder også plads til at skrive ud for de alumner, der er hjemsendt som lig, hvordan transporten til hjemmet har fundet sted. Selv om Ribe iflg. gamle meddelere var »fuld af bedemænd« skete transporten på denne tid ikke i ligvogn. Ligbiler er først omtalt i 1920-erne, og den hestetrukne ligvogn har været for dyr og pompøs til en hjemsendelse over lange afstande. Her var det mere almindeligt, at liget blev sendt pr. jernbane fra Ribe station. Ved kortere afstande kunne det blive hentet med hestevogn af faderen. Når det blev sendt pr. jernbane, anbragte man tilsyneladende en kasse rundt om kisten for ikke at volde jernbanefunktionærerne ubehag. Denne kasse skulle returneres, da den kunne bruges igen. I 1920-erne blev liget ofte sendt pr. lastbil, og i enkelte tilfælde oplyses det, at det blev sendt med »almindelig bil«. Der findes i de første år overhovedet ingen eksempler på ligbrænding, og i 1950-erne er der ganske få (24).

Det blev anset for vigtigt at få de pårørende til at komme tilstede, og det var almindeligt, at der blev serveret kaffe eller mad for dem efter begravelsen, men som nævnt ovenfor kunne bl.a. de økonomiske omstændigheder være en hindring for tilstedeværelsen. Dette ændrede sig efter socialreformen i 1933, hvor anstalterne blev statslige. Herefter kom der generelle regler for tilskud til, at forældre kunne besøge barnet på anstalten 1 og senere 2 gange om året, og det blev også muligt at få tilskud til at rejse til begravelsen, uden at dette skulle betragtes som en almisse. Til gengæld fik man gen-

nemført bestemmelser, hvorefter udgifterne ved aandssvages begravelse kun kunne afholdes af statskassen, hvis de pågældende blev begravet på anstaltens kirkegård. Det var dog en forudsætning, at den pågældendes inddragelse under særforborg havde karakter af en »egentlig livsvarig Forsorg« (25).

Slutningen af 1930-erne blev den periode, hvor de åndssvage ikke længere fandtes i de »normales« synsfelt. Planerne om internering og sterilisering var blevet gennemført med held (26). For de åndssvage betød den eugenisk inspirerede lovgivning efter socialreformen i 1933 skærpede restriktioner – man blev ganske vist sikker på forsørgelse, men også på internering, sterilisering og konstant overvågning! (27).

Om begravelserne på anstaltskirkegården findes der beretninger fra flere meddelere – bl.a. fra en præst, der selv har begravet adskillige alumner fra 1950-erne til 1963:

»Det er en af de ting, jeg husker med megen veneration: den måde det blev tacklet på med de begravelser, der foregik fra forsorgscentrets kapel (28).

Fordi det var den daværende inspektørs syn og hans praksis, at det skulle foregå ved, at han selv var tilstede.....«

»....Og med skriftord og med gode, gedigne salmer. De blev ikke kortet af på nogen verdens ting.....« (29).

Man havde etableret et kvindekor af gode sangere, og de 6 mandlige ligbærere havde det ærefulde hverv at bære kisten fra kapellet til graven. Der var ret langt, og man måtte medbringe skamler, så der blev mulighed for hvil undervejs (30). Det drejede sig normalt om de samme velfungerende mænd, der altid var iført pænt, mørkt tøj.

Da denne artikels forfatter i 1990 startede en mindre kulturhistorisk undersøgelse vedrørende Ribelund (31), vidste adskillige af de ansatte på boinstitutionen ikke, at der engang for 27 år siden havde været en anstaltskirkegård. På det sted, hvor den har været, er der usædvanlig fredeligt og smukt, og stedet udgjorde da også et dejligt »udflugtssted« for en nærliggende børnehave. Man skulle vide, at der havde været en kirkegård for at se konturerne af de gamle grave og »tolke« betydningen af taks- og tuja-bepantningen, der havde fået lov til at vokse op til stor højde. Man må have haft megen hast med at sløjfe også de sidst etablerede grave – det skete få år efter kirkegårdens nedlæggelse – men som tidligere nævnt havde der jo også været hærværk imod gravene begået af »drenge fra byen for ingen herfra kunne finde på den slags«, sagde en af de tidligere ligbærere (32). Nogle af de ens plader endte som fyld i havegangene, men på et tidspunkt for få år siden kom man dog i tanke om kirkegårdens mulige kulturhistoriske vær-

Den tidligere anstaltskirkegård fotograferet i efteråret 1996. (Stig Jensen).

di, og der blev rejst en (meget stor!) mindesten på den tidligere kirkegård. Interessen for de gamle anstalter har i løbet af det sidste tiår betydet, at der er blevet oprettet mange små museer, studiesamlinger og historiske samlinger, og lige så intenst, man for 30 år arbejdede på at glemme »totalinstitutionen« – lige så intenst arbejder man i dag på at bevare noget af erindringer om den!

Der findes kun uhyre få billeder fra anstaltskirkegården i Ribe, og det har slet ikke været muligt at finde billeder fra begravelser på stedet. Det sidste er der intet ejendommeligt i. I denne periode fotograferede man anstændigvis ikke ved en begravelsehandling på andre kirkegårde og selvfølgelig heller ikke på en anstaltskirkegården.

Begravelsesbogen viser at langt over 400 mennesker ikke alene levede deres liv på anstalten – heller ikke efter deres død kom de til at forlade dens område.

Normaliteten og den befriende død

Når den spedalske i middelalderen skulle forlade det kristne fællesskab, blev han i Wiens kirker af præsten ført baglæns ud samtidig med, at man

forsikrede ham om Guds nåde, fordi han blev straffet for sine synder i denne verden. Så meget desto sikrere måtte han være på frelsen efter døden (33). Hos ikke så få af de vestjyske forældre til børn på Aandssvageanstalten i Ribe, mærker man den samme fortrøstning og tro på, at hverken de eller deres søn eller datter har lidt forgæves. I december 1914 skriver moderen i et gratulationsbrev i anledningen af 14-års-fødselsdagen til en åndssvag tvillingepige, at nu går hendes raske søster jo til præst: »Ja, lille Anna du staar jo tilbage her paa Jorden, men i Himlen har du jo første Ret, Gud tager ikke mere end han giver...« (34). Selv om langt de fleste forældre ikke havde noget inderligt forhold til kristendommen, viste de tydeligt deres taknemmelighed, når den fysiologiske død endelig befriede både deres barn – og dem selv – fra den byrde, der hvilede over dem.

»Jeg er glad for, at han er død« kunne man sige i 1914. I dag ville man nok sige: »Det var godt for ham, at han døde«, selv om man på ingen måde tænker på hans sjæls frelse! Men man kan have sine tvivl om, hvor stor forskellen på de to udtalelser egentlig er? Døden blev – og bliver stadig – anset for befriende, når det gælder personer, der har været udsat for den »sociale død« som en langvarig dødsproces så ofte betyder. Efter normaliseringsbestræbelserne i 1960-erne (og især efter udflytningen af beboerne på institutionerne inden for særfor sorgen i 1970-erne og 1980-erne) er fokus ikke længere i så høj grad på de udviklingshæmmedes liv og død. Man ofrer mere debat på »forebyggelsen« af, at de i det hele taget fødes. Her er en parallel til den mest rabiate eugeniske interesse i 1930-erne, som man nok kan føle sig utilpas ved. Til gengæld er der i dag langt flere marginale grupper, der udsættes for den samme type »social død«, som de åndssvage tidligere var udsat for, og derved er der også mange flere personer, der har behov for at fortrænge tabet af deres pårørende længe før disses fysiologiske død.

Man kan konkludere, at den »sociale død«, som er et skræmmebillede i nutiden holdt frem ikke mindst af forskere i holdningen til døden, i mange år har eksisteret forholdsvis upåagtet af både forskerne og offentligheden, før den for alvor kom til debat i 1960-erne. De anstaltsanbragte blev med deres fysiologiske død endelig udfriet af det, som deres pårørende følte var en lang dødsproces. (Der er intet, der tyder på, at der altid var overensstemmelse mellem de åndssvages egen holdning og de pårørendes på dette punkt!) Ved den fysiologiske død blev alumnerne »normaliserede« – uanset, at de i mange år også som døde blev inden for murene. Deres endelige død befriede de pårørende for den byrde af skyld og tvivl som, uanset alle forsikringer om, at man gjorde det rette, erkendt eller uerkendt hvilede over dem. Verden faldt på plads igen.

Noter og henvisninger

1 Kildematerialet til nærværende artikel vedrører Boinstitutionen Ribelund (tidligere Aandsvageanstalten ved/i Ribe), og det er fortrinsvis indsamlet under forfatterens arbejde med sin ph.d.-afhandling (Rønn 1996c). Se også Rønn 1996 a og b. 2 Se bl.a. Mitford 1978. 3 Elias 1983. 4 Ariès 1986. Betegnelsen »best-seller« anvendes af Wolfgang Brückner (Brückner 1984). 5 Her tænkes ikke mindst på det bekendte temanr. af »Annales« (nr. 1, 1975). Se iøvrigt Tamm 1992 for en kort, men mangesidet, behandling af den vestlige holdning til døden, hvor også danske forhold er taget i betragtning. 6 Se Bringeus 1981. M.h.t. begrebet »jordfæstelse i stilhed«, se Pleijel 1983. 7 Den »sociale død« kunne også ske hurtigt og voldsomt. En af de bedste beskrivelser findes i indledningen til »Dekameron«, hvor Boccaccio fortæller om pesten i Firenze. Her beskrives det, hvordan selv mødre lader deres børn i stikken. Der er i det tilfælde tale om en meget konkret beskyttelse af moderens liv. Ved den langsomme, »sociale død«, som kendes i nutiden, kan det dreje sig om det psykiske ubehag og den skyldfølelse og medlidenhed, som elendigheden påfører os. (Se Boccaccio 1970). Elias angriber bl.a. Ariès for at se bort fra dødsfrygten over for middelalderens voldelige og voldsomme døds måder samt i nogen grad fra frygten for straffen efter døden. 8 Et særlig godt eksempel er Foucaults indledning til Herculine Barbin: »Af en hermafroditis erindringer« (Foucault 1981). I denne lille erindringsbog illustreres en udstødnings- og nedbrydningsproces, der ender i den konkrete død. Se desuden Foucault 1986 og 1994 og Rønn 1996c og 1997. 9 Foucault var dog (ikke mindst i sine sidste år) ganske optaget af Ariès. Han skrev – umiddelbart før sin død i 1984 – en vigtig og skarpsynet nekrolog over Ariès, hvor han bl.a. kalder Ariès »praksishistoriker«. Det er næppe nogen hel tilfældighed, at Foucaults epistæmer kan minde lidt om Ariès meget grove kronologi? (Se f.eks. Macey 1993). 10 Jeg har i Rønn 1996c argumenteret for at kalde den type ændringer inden for forsorgen for »koven-dinger« snarere end paradigmeskift. 11 Den officielle betegnelse for personer indlagt på anstalt var i mange år »alumne«, men sideløbende brugtes ordet »patient«, der kom til at dominere helt i Ribe i løbet af 1930-erne i takt med den voksende medicinske indflydelse på anstalten. Jeg har her brugt termen »alumne«, selv om »patient« er almindeligst brugt i sidste halvdel af perioden. Men »alumne« bruges dog også af og til i denne periode – især når det drejer sig om administrative forhold. I en periode i 1970-erne var »klient« hyppigst anvendt. Efter særforsorgens udlægning 1980, har termen »beboer« været den almindeligst anvendte. Termen »åndssvage« er blevet brugt i hele perioden, men fra 1960-erne har skiftene i termer for anderledeshed accelereret voldsomt. (Se essayet »Fra idiot til udviklingshæmmet« i Rønn 1996c). 12 58/1991/72. 13 58/1990/19. 14 Beretning 1907-09. 15 58/1991/72. 16 Ibid. 17 Ibid. 18 Disse ændringer i den diskursive praksis i forbindelse med åndssvagebehandlingen er nærmere behandlet i Rønn 1996c. 19 Et tilfælde, hvor moderen særlig udtrykfuldt beskriver denne situation er skildret i Rønn 1996a. 20 Se Rønn 1996c. 21 Betegnelsen »totalinstitution« er lanceret af Ervin Goffmann (Goffmann 1961). 22 Bank-Mikkelsen 1959. Man kunne ikke samtidig plædere for et »normalt« liv for åndssvage og acceptere, at de helt ind i døden havde andre vilkår end »normale«. 23 Ribelunds begravellesbog. Da åndssvageanstalten i 1959 blev til forsorgscenter (se note 28) blev navnet samtidig ændret til Ribelund. 24 Ibid. 25 Brev fra anstaltens bestyrelse til forstanderen for åndssvageanstalten 24.9.1934 (58/1990/18). 26 Se love af 1925, 1929, 1934 og 1935 på litt.list. 27 Se Rønn 1996c. 28 Efter lov 192 af 5.6.1959 inddeltes landet i forsorgscentre. Et af disse forsorgscentre blev etableret på den tidligere åndssvageanstalt. 29 Se Rønn 1991a. 30 Kapellet, hvor der også fandtes sektionsrum, er nedrevet. 31 Forud for ph.d.-projektet gik en undersøgelse iværksat af Den antikvariske Samling i Ribe. 32 ASR 818.0.17. 33 Foucault 1986. 34 58/1991/72.

Litteratur:

Annales nr. 1, 1975.

Ariès, Philippe: Dødens historie i vesten, Århus 1986.

Bank-Mikkelsen, N.: A Metropolitan Area in Denmark, I: Kugel/Wolfensberger: Changing

- Paterns in residential services for the mentally retarded. President's Committee on Mental Retardation. 1959.
- Boccaccio, Giovanni: Dekameron, København 1970.
- Bringeus, Nils-Arvid: Vår hållning til döden speglad genom begravningsseden för och nu. I: *Tradisjon* 11, 1981.
- Brückner, Wolfgang: Das alte Thema Tod im Boom der neuen Litteratur. I: *Bayerische Blätter für Volkskunde* 2, 1984.
- Elias, Norbert: *De døendes ensomhed*, København 1983.
- Foucault, Michel: *Indledning til Herculine Barbin: Af en hermafrodits erindringer*, København 1981.
- Foucault, Michel: *Vansinnets historia under den klassiska epoke*, Lund 1986.
- Foucault, Michel: *Overvågning og straf*, Oslo 1994.
- Goffmann, Ervin: *Anstalt og menneske*, København 1961.
- Macey, David: *Michel Foucault*, London 1993.
- Pleijel, Hilding: *Jordfästning i stillhet*. Lund 1983.
- Rønn, Edith Mandrup: *Åndssvageanstalten i Ribe i 1930-erne – plejepersonalet og anstaltens ånd*. I: *Mark og montre*, udg. af Ribe amts museumsråd. 1991b.
- Rønn, Edith Mandrup: *Fortidens synder og behandlerkulturen*. I: *Handicap og samfund* 2, 1994.
- Rønn, Edith Mandrup: *Livshistoriens rolle i handicaphistorien*. I: *Kirkebæk, Birgit og Markussen, Ingrid: Livshistorien, Danmarks Lærerhøjskole* 1996a.
- Rønn, Edith Mandrup: *Handicaphistorie som kulturfænomen*. I: *Handicap og Samfund*, 1996b.
- Rønn, Edith Mandrup: *De fattige i ånden. Essays om kultur, normalitet og ufornuft*, København 1996c.
- Rønn, Edith Mandrup: *Hvordan glemmer man Foucault?* I: *Kirkebæk, Birgit og Markussen, Ingrid: Diskurs, diagnose og konstruktion, Foucault-baseret forskning i Norden, Danmarks Lærerhøjskole* (udk. febr. 1997).
- Tamm, Ditlev 1992: *Dødens triumf*, København.

Andre kilder

- Rønn, Edith Mandrup 1991a: *Institution under afvikling – en etnologisk undersøgelse af Ribelund*. Rapport fra Den antikvariske Samling i Ribe.
- Beretninger fra Aandssvageanstalten i Ribe 1907-1921.
- Ribelunds begravelsesbog.
- Landsarkivet for Nørrejylland. Arkivalier beroende på Ribe Amtsgård: Soc. 58 – 1991/17 (stambog) + 1990/72 (alumner indkommet i 1907). Arkivalier beroende i Viborg: Soc. 58 – 1990/17/18 og 19 (korrespondance + diverse 1907-1953).
- Interview ASR818.0.17 (foretaget for Den antikvariske Samling i Ribe).
- Love:
- Lov nr. 133 af 11. April 1925 om Sikkerhedsforanstaltninger mod visse Personer, der udsætter Retssikkerheden for Fare.
- Lov nr. 130 af 1. Juni 1929 om Adgang til sterilisation.
- Lov nr. 171 af 16. Maj 1934 om Foranstaltninger vedrørende Aandssvage.
- Lov nr. 176 af 11. Maj 1935 om Adgang til Sterilisation og Kastration.
- Lov nr. 192 af 5. juni 1959 om forsorgen for åndssvage og andre særlig svagt begavede.

Summary

Deliverance – Dying at Institutions 1907-1963

Over the past few decades a number of researchers have examined our attitude towards death, the rituals surrounding death and dying, out-of-body experiences, etc. It would seem, however, that

contemporary Danes are still lacking in clarification regarding their own mortality and that of their family members. Particularly frightening is »the social death« that strikes a person with isolation in connection with illness of longer duration. Many researchers believe that »the social death« is characteristic of this day and age.

The point of departure of this article is correspondence relating to the death of a child or relative at the home for mentally deficient persons at Ribe. Letters of thanks from relatives testify to the joy and relief at the departure of a relative and profound gratitude toward the institution for having accepted the task to care for a poor soul who was severely handicapped.

Many children and teenagers have had only sporadic or no contact at all with their parents and as commitment to a institution during the period in question in most cases meant internment for life, the parents did in actual fact take leave of their child for ever upon entering the institution. The biological death many years later means a »normalization« of the deceased. He or she is no longer held captive in a prolonged death process. The parents are free to get on with their lives without the feelings of guilt or doubt one detects behind the profuse gratitude.

During this period a separate cemetery was established at the institution, and it is evident towards the end of the period that a shift is underway. Several of the dead are brought home for burial and from the beginning of the 1960's when revised legislation and the shift of power among the staff demands visible change a phenomenon such as an institutional cemetery becomes unthinkable and it is promptly removed.

When »the social death« is viewed as characteristic of the present time, the reason is obviously that so many different groups of people have become victims of this long and deplorable process of death. And we have finally become aware of it! So many years went by before the general public and scientists became aware of »the social death« of the large group of mentally retarded that especially in the 1920s and 1930s were made invisible to the rest of society through institutionalization because of their families' blind faith in the wisdom of scientists.